

ARAP AYAKLANMALARI NEREYE?

PROF. DR. AHMET UYSAL

Başkan ORSAM

“

Tunus'ta patlak veren isyanlar, benzer sorunların yaşandığı ülkelere hemen yayılmış ve “köklü” otoriter yönetimler yıkılmıştır. İsyanlarda öne çıkan talepler; *ekmek, onur ve özgürlük (hubz, kerame ve hürriye)* olarak sloganlara yansımıştır.

”

2010 yılı sonunda Tunus'ta bir seyyar satıcı gencin kendini yakmasıyla patlak veren Arap Ayaklanmaları bütün bölgeyi kasıp kavurmuş, uzun süreli diktatörler Tunus, Mısır, Libya, Yemen'de peş peşe yıkılmıştır. İlginç bir şekilde krallıklar ise daha dayanıklı çıkarak değişim dalgasını siyasi ve ekonomik reformlarla atlatmaya çalışmışlardır. Ancak Tunus hariç birçok ülkede demokratik süreç başarıya ulaşamamış; iç savaş, darbe ve farklı çatışma ve krizlerle Arap Ayaklanmaları sürecinin getirdiği reform-demokratikleşme taleplerinin önü kesilmiştir. Bu

yazıda Arap Ayaklanmaları'nın neden ortaya çıktığı, sonrasında neden sekteye uğradığı ve bundan sonra nereye evrileceği sorularına cevap aranacaktır.

SÜRECİN TARİHSEL NEDENLERİ

“Arap Baharı” olarak da tanımlanan sürecin ana sebebinin öncelikle bölgede 20. yüzyılın başında gelişen sömürge mirasının bıraktığı sosyo-politik etkiler olduğunu söylemek gerekmektedir. İşgal edilen Osmanlı toprakları sömürgeleşme sonucunda birçok farklı ülkeye

bölünmüştür. Bu süreç sonrasında Cezayir ve Filistin’de görüldüğü üzere bazı ülkelerde doğrudan, diğer bazı Arap ülkelerinde ise dolaylı sömürge politikası uygulanmıştır. II. Dünya Savaşı’ndan sonra ortaya çıkan bağımsızlık mücadeleleri yasal bağımsızlık getirirse de siyasi, ekonomik ve askerî açıdan pek çok Ortadoğu ülkesi bağımsızlık konusunda önemli sınırlamalar tecrübe etmiştir. Çoğunlukla “küçük devletler” olarak kurulan ve krallıkla yönetilen petrol zengini ülkeler mevcut Batı bağımlılığı ilişkilerini büyük oranda sürdürmüştür.

Mısır’da darbe ile başa gelen Cemal Abdunnasır’ın öncülük ettiği seküler Arap milliyetçi model, daha sonra Suriye, Yemen, Libya, Cezayir ve Irak gibi ülkelerde etkili olmuştur. Despotik özelliklere sahip bu model, başlangıçta demokrasi-re-

form taleplerini dile getirmiş olmasına rağmen demokrasiye geçmek bir yana bu yönelimleri tamamıyla baskılamıştır. Nasır modelini benimseyen bölgedeki diğer cumhuriyet rejimleri de bu otoriter anlayışı uygulamıştır. Böylece ortaya çıkan demokrasi eksikliği ve Soğuk Savaş sürecinde görülen kutuplaşma, Arap ülkelerini fazlasıyla olumsuz etkilemiş ve Batı’nın bölgedeki hâkimiyetini pekiştirmiştir. Bu yüzden bahsi geçen ülkelerde işsizlik, fakirlik ve sosyo-politik baskı yaygınlaşmıştır. Böylelikle oluşan zemin günümüzde “Arap Baharı” olarak tanımlanan sürecin temel dinamiklerini oluşturmuştur.

SÜRECİN GELİŞİMİ

Tunus’ta patlak veren isyanlar, benzer sorunların yaşandığı ülkelere hemen yayılmış ve “köklü” otoriter yönetimler yıkılmıştır. İs-

yanlarda öne çıkan talepler; *ekmek, onur ve özgürlük (hubz, kerame ve hürriye)* olarak sloganlara yansımıştır. Benzer sıkıntılar çeken halklar, kendi ülkelerinde isyan ederek diktatör rejimlere karşı çıkmışlardır. Bu sorunların daha düşük düzeyde yaşandığı petrol ve doğal gaz zengini ülkeler ise hem kısmi reform süreçleri ile kendi halklarının tepkisini azaltmaya çalışmışlar hem de ellerindeki ekonomik kaynakları kullanarak vatandaşları maddi olarak memnun etme yoluna gitmişlerdir.

Bu noktada irdelenmesi gereken en önemli konu, bölgesel ayaklanmaya dönüşen halk hareketlerinin neden amacına ulaşmada başarısızlığa uğradığıdır. Bu süreçte devrimci aktörlerin rolü, eski rejimlerin dirençli yapıları ve ayrıca bölgesel-küresel aktörlerin politikaları söz konusu başarısızlıkta

belirleyici olmuştur. Bilindiği gibi bölgesel faktörlerin başında Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) öncülüğünde oluşturulan ve darbe sonrasında Mısır'ın da dâhil olduğu devrim karşıtı kampın izlediği politikalar gelmektedir. İlk devrilen Zeynel Abidin bin Ali'nin Suudi Arabistan'a sığınmasıyla fark edilen direncin arkasında küresel statükonun olduğu da unutulmamalıdır. Küresel güçlerin rızasıyla bölgesel statüko kampının demokrasi karşıtı faaliyetleri zamanla daha açık ve sistematik hâle gelmiştir. Böylece bu kampın siyasi, ekonomik ve hatta askerî girişimleri ile genel olarak bölgedeki demokratikleşme sürecini durdurma, yavaşlatma veya yolundan saptırmaya çalışmışlardır.

SÜRECİN MERKEZİ AKTÖRLERİNDE AYAKLANMALARIN GELİŞİMİ VE MEVCUT DURUM

Devrimin gerçekleştirildiği ülkelerde devrimi gerçekleştiren kesimlerin özelliği ve rolleri kritik önemde olmuştur. Örneğin, Tunus'ta laik işçi sendikalarının, eğitimli orta sınıfın ve İslamcı Nahda Hareketi'nin etkisi önemli olmuştur. Laik ve İslamcı kesimler demokratik geçiş konusunda uzlaşma sağlamış ve sivil devrim konseyi demokratik geçişi yönetmiştir. İslamcılar, bin Ali döneminde ya hapiste ya da sürgünde

oldukları için bin Ali sonrasında siyasi hayatta daha aktif olabilmişlerdir. İslamcılar ve laikler arasındaki uzlaşma, Tunus'ta demokratik seçimlerin yapılmasına, yeni anayasanın ortaya çıkmasına ve koalisyon hükümetlerinin kurulabilmesine katkı sağlamıştır. Ancak bu uzlaşma ideal olsa da ülkede süren sosyo-politik parçalı yapı, etkili ve güçlü hükümet kurulmasına engel olduğundan Tunus'u bekleyen ekonomik sorunların çözümü zorlaşmaktadır.

Arap Ayaklanmaları sürecinin merkezî ülkesi Mısır'da 30 yıllık Hüsnü Mübarek yönetiminin düşüşünde öncelikle sokağa dökülen gençlerin rejimi sarsmasına rağmen asıl etkiyi, Müslüman Kardeşler'in (İhvan-ı Müslimin) protestolara sahip çıkması yapmış ve böylelikle Mübarek rejimi son bulmuştur. Diğer taraftan İhvan, sosyal tabandaki örgütlü ve etkili durumunu siyasette yeterince değerlendirememiş ve Mübarek'in düşürülmesindeki belirgin faktörlerden olan askerinin Mısır siyasetinde baskın rolünü

iyi okuyamamıştır. Bilindiği gibi istifa etmeyen Mübarek, ordu tarafından görevden alınmış ve yönetim bu süreçte Yüksek Askerî Kon-

seye devredilmiştir. Dolayısıyla aslında Mübarek'in devrilmesi, askerinin Mısır siyasetinde etkisizleşmesi anlamına gelmemiştir.

Mısır'da devrim beklentilerini gerçekleştiriyor gibi görünen ordu, aslında gücünü pekiştirerek bir anlamda kaptanı (Mübarek'i) feda edip gemiyi aynı istikamette yürütmüştür.

Mısır'da demokratikleşme sürecinin beklendiği şekilde gitmemesinde birinci etken ordunun siyasetteki dominasyonu ve ikincisi ise Müslüman Kardeşler'in bu süreci yeterince fark edememesi olmuştur. Mısır'da devrim beklentilerini gerçekleştiriyor gibi görünen ordu, aslında gücünü pekiştirerek bir anlamda kaptanı (Mübarek'i) feda edip gemiyi aynı istikamette yürütmüştür. Bu oyunu yeterince analiz edemeyen Müslüman Kardeşler, askerinin rolüne razı olmuştur. Bunun kritik dönemeçi, Mart 2011 referandumunda Mübarek anayasasının küçük revizyonla onaylanmasıdır. Daha sonraki süreçte İhvan ile diğer devrimci güçlerin arası yavaş yavaş açılmış ve asker bu siyasi farklılaşmayı istismar etme konusunda hızlı davranmıştır. Böylece İhvan destekli Muhammed Mursi yönetimi siyaset sahnesinde yalnız bırakılarak sonrasında gerçekleştirilen askerî darbe ile saf dışı edilmiştir.

Libya'daki siyasi süreç ise Arap Ayaklanmaları'ndan etkilenen diğer ülkelerden farklı gelişmiştir. Aslında içeride yeterince askerî-siyasi güce sahip Muammer Kaddafi yönetimi, ABD ve özellikle Fransa'nın teşvik ettiği Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (NATO) müdahalesiyle düşürülmüştür. Buna rağmen Libya halkı sivil bir yönetim kurarak parlamento ve başkanlık seçimlerini başarıyla gerçekleştirmiş ve demokratik geçişi işletmiştir. Mısır'dan sonra benzer bir darbe projesi Libya'da Halife Hafter kanalıyla uygulamaya konmuştur. Ancak Mısır'daki darbe sürecinin getirdiği olumsuz gelişmeleri fark eden Libya'lı gruplar, devrim karşıtı projeye önemli direnç göstermişlerdir. Libya'da Birleşmiş Milletler (BM) gözetiminde uzlaşma hükümeti kurulsa da Hafter daha sonra bu hükümete darbe yapmaya kalkmış fakat yine başarısız olmuştur. Türkiye'nin de askerî ve diplomatik desteğini alan meşru hükümet, darbeyi destekleyen devrim karşıtı aktörler ile tekrar masaya oturmak zorunda kalmıştır. Böylelikle Libya'daki siyasi süreç tekrar BM merkezli gelişmelere endekslenmiştir. Bu noktada ortaya çıkan yeni resmin, içerideki aktörlerin uzlaşmasının yanı sıra dış müdahalelerle şekilleneceği söylenebilir.

Arap Ayaklanmaları sürecinin en dramatik tecrübesi Suriye'de yaşanmıştır. Barışçıl başlayan halk gösterileri İran destekli Beşar Esad rejiminin halka sert müdahalesi ile silahlı çatışmaya dönüşmüştür. Ortaya çıkan mücadelede Esad rejimi ülkedeki kontrolü büyük ölçüde kaybetmiş ve Kürtlerin yoğun olduğu bölgeleri ise rejim adeta terör örgütü PKK-PYD'ye terket-

miştir. Silahlı mücadeleyi kaybetmek üzere olan Esad'a ilk hayati yardım yine İran destekli ve Lübnan merkezli Hizbullah'tan gelmiştir. İlerleyen süreçte ise Hizbullah'ın ve diğer İran destekli Şii milislerinin yanı sıra İran, doğrudan Esad rejimine askerî yardım sağlamıştır. Bu arada gelişen Irak Şam İslam Devleti (İŞİD) ise bu terör oluşumu ile rejim arasındaki ilişkileri doğrular şekilde Esad'ı değil Suriye muhalefeti hedef almıştır. Bütün bu siyasi-askerî desteklere ve İŞİD kozuna rağmen rejim yine güç kaybedince Rusya sahneye çıkarak rejimin adeta imdadına yetişmiştir. Suriye'deki durum itibarıyla muhalif grupların gelecekteki etkisinin ve rejimin gücünün; Türkiye, İran, Rusya ve ABD gibi ülkelerin tercihlerine göre şekilleneceği söylenebilir.

Arap Ayaklanmaları sürecinin en olumsuz etkilenen ülkelerinden bir diğeri ise Yemen olmuştur. Yemen halkı ülkedeki otoriter Ali Abdullah Salih yönetimini zor da olsa devirdiği hâlde, Suudi Arabistan öncülüğündeki darbeci kamp, onun ülkenin siyasi geleceğinde rol almasında ısrar etmiştir. Bu gelişmeler üzerine Salih öncelikle demokratik sürece darbe yapmak istemiş ve sonrasında ise İran destekli Husi gruplarla anlaşarak Suudi Arabistan karşıtı cepheye yer almıştır. Husi darbesinden sonra İran tarafından kuşatıldığını hisseden Suudi Arabistan ve Veli-aht Prens Muhammed bin Selman Husilere karşı 2015'te savaş başlatmış fakat hâlen sonuç alamamıştır. Diğer taraftan, Suudi Arabistan öncülüğündeki Yemen askerî harekâtını destekleyen BAE, Yemen'i bölmeye çalışarak güneyde

kendisinin desteklediği ayrılıkçı grupları güçlendirmiştir. Gelinen süreçte Yemen'deki yerel aktörler ve bölgesel destekçilerinin çatışmaları nasıl sona erdireceklerine ilişkin etkili bir yol haritasının olmadığı anlaşılmakta, bu durum ise Yemen'deki insani dramı derinleştirmektedir.

“
Türkiye'nin temel motivasyonunu, bölge halklarının taleplerinin rejimlerde güçlenmesini sağlama ve böylece otoriter rejimler ile küresel aktörler arasındaki bağımlılık ilişkisini zayıflatma ihtimali oluşturmaktadır.
”

Sonuç olarak Arap Ayaklanmaları sürecinin üzerinden on yıl geçmesine rağmen bölgenin demokratikleşme-reform konularında bahsi geçen sorunlar nedeniyle fazla yol alamadığı fakat bu yöndeki taleplerin tüm yerel, bölgesel ve küresel engellemelere rağmen 2019'da bölgeye yayılan protesto dalgalarında görüldüğü üzere gücünü koruduğu anlaşılmaktadır. Bu süreçte Türkiye'nin bölgedeki bu taleplere ve demokratikleşme girişimlerine destek veren en öncül aktörlerden olduğu bilinmektedir. Türkiye'nin bu politikasındaki temel motivasyonunun, bölge halklarının taleplerinin rejimlerde güçlenmesini sağlama ve böylece otoriter rejimler ile küresel aktörler arasındaki bağımlılık ilişkisini zayıflatma ihtimali oluşturmaktadır. ■